

Dvaras lietuvių literatūroje
(Kristijonas Donelaitis, Šatrijos Ragana, Vincas Mykolaitis-Putinas)

Turbūt nedaugelis drįstų ginčytis, kad lietuviai yra žemdirbių tauta. Tuomet, kai Viktoras Hugo rašė apie fantastiško grožio Paryžių, o Gi de Mopasanas kūrė romaną apie rūmus primenančias Šveicarijos gydyklas ir gyvenimą jose, lietuviai rašė apie kaimą. Tai lėmė kaimietiška mūsų rašytojų kilmė, juk daugelis jų, be gimtojo sodžiaus ir tamsaus jį supančio miško, nieko pasaulyje nebuvo matę. Iš tiesų, bene vienintelis kitokios kultūros elementas jų kūryboje buvo dvaras. Nors aukštaičiai nuo senų laikų dainavo „Ant kalno baltas dvarelis su vario varteliais“, lietuvių rašytojams dvaras ilgus metus buvo paslaptingas, kaip ir jo gyventojai. Visgi nuo XIX a. pradėjo rasti vis daugiau ir daugiau lietuvių prozos kūrinių apie dvarą*, o ir požiūris į jį kardinaliai keitėsi. Labai skirtingai dvarą ir jo gyventojus savo kūryboje vaizdavo realistas Jonas Biliūnas, kuriam dvaras asocijavosi su prievarta ir amoralumu, bei neoromantikė Šatrijos Ragana, teigusi, kad dvaras buvo visuomenės globėjas.

Realizmo epochos rašytojo Jono Biliūno kūryboje dvaras yra amoralumo, prievartos simbolis. XIX-XX a. sandūroje, kai gyveno J. Biliūnas, atsiminimai apie baudžios laikus dar buvo gyvi žmonių atmintyje, todėl visai nenuostabu, kad novelėje „Lazda“ rašytojas būtent ir gilinaisi į to laikotarpio žmogų. Pagrindinis novelės veiksmas vyksta jau po baudžios panaikinimo, bet novelės herojus tėvas mintimis nusikelia į savo jaunystę, kuomet jis ir motina dirbo dvarui. Būtent šiuose prisiminimuose atsiskleidžia dvaro, o tiksliau dvaro prievaizdo Dumbraucko, žiaurumas. Noveleje aprašoma situacija, kai baudžiauninkas tėvas nusprendžia paganyti savo jaučius nešienaujamoje dvaro pievoje ir yra pagaunamas „nusikaltimo“ vietoje prievaizdo Dumbraucko. Už tokį smulkų nusizengimą prievaizdas atsilygina tėvui pačiu žiauriausiu būdu: nežmoniškai jį sumuša medine lazda. Iš tiesų, tokia situacija, kai žmogus yra baudžiamas fiziškai ir dar taip stipriai, kad iškyla pavojus jo gyvybei, rodo moralinių bei humanistinių vertybių krizę. Nesunku suprasti, kad prievaizdo poelgis buvo lemtas jo paties baimės, nes jis suprato, kad jei nesumuš baudžiauninko, tai pats bus nubaustas ponų. Jonas Biliūnas novelėje atskleidžia kraupią baudžios laikų lietuvių padėtį, kai paprasta valstiečio gyvybė buvo mažiau vertinga ponui nei jo nešienaujama pieva. Taigi, Jonas Biliūnas savo kūryboje atskleidžia baudžios laikų suformuotą kaimo žmogaus nuostatą, kad dvaras yra žiaurus ir negailestingas bei nevertinantis paprasto žmogaus.

Tuo tarpu neoromantikė Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana dvarą savo kūryboje vaizduoja kaip visuomenės globėją. Toks požiūris, kurį lėmė tai, kad pati rašytoja savo vaikystę ir jaunystę praleido Žemaitijos dvaruose, geriausiai atsiskleidžia apysakoje „Sename dvare“. Kūrinyje vaizduojamas epizodas, kai dvaro ponas Liudvikas ir ponia Marija sprendžia dviejų valstiečių ginčą dėl bičių. Rašytoja pabrėžia, kad valstiečiai spręsti ginčo atėjo patys, nes tai įrodo, kad žmonės pasitiki ponais ir jų teisingumu, o tai, kad nepavykus susitarti ponas Liudvikas nuskriaustajam atiduoda savo bičių spiečių, atskleidžia, jog dvaras rūpinasi aplinkinių žmonių laime ir gerove. Visgi gražiausiai dvaro rūpestis žmonėmis atsispindi ponios Marijos-Mamatės poelgiuose. Ši moteris neatsigina kaimo ligonių, kuriuos gydo, moko higienos, visą šeimyną, kurią sudaro ne tik jos vaikai, bet ir daugybė samdinių su šeimomis, Mamatė moko skaityti. Taip pat ji užsiima labdara: prikrovusi pilną pintinę įvairių gėrybių siunčia vaikus pas miške gyvenančią bobutę, kuri savimi jau nebegeba pasirūpinti. Iš tiesų, ponia Marija, kurios prototipas yra Marijos Pečkauskaitės motina, tarsi įkūnija pačios autorės nuostatą, kad dvaras ir jo gyventojai turi skleisti šviesą paprastiems žmonėms, jais rūpintis, šelpti varguolius, padėti ligoniams, o ne tiesiog džiaugtis turtais ir padėti apie kitus nė nesusimąstydami. Taigi, Šatrijos Raganos kūryboje atsiskleidžia pačios kūrėjos vaikystės prisiminimų nulemtas požiūris, kad dvaras turi būti šviesos nešėjas, šelpti, mokyti ir rūpintis valstiečiais.

Kaip jau minėjau, rašytojai Jonas Biliūnas bei Šatrijos Ragana savo literatūros kūriniuose pateikė kardinaliai skirtingus dvaro vaizdinius. Tai lėmė skirtinga patirtis, kuri formavo kūrėjų santykį su dvaru ir jo kultūra. J. Biliūnas rėmėsi lietuvių tautos baudžios laikų patirtimis, todėl dvaras jo kūryboje žiaurus ir amoralus, o Šatrijos Ragana, kuri pati buvo dvaro kultūros augintinė, sukūrė globojančio žmones dvaro paveikslą, nes būtent tokį jį matė savo vaikystėje. Nors šių rašytojų kūrybą skiria vos keli dešimtmečiai, bet požiūriai yra visiškai nepanašūs. Taip pat jie labai nutolę ir nuo senojo, abstraktaus lietuvių liaudies „dvarelis su vario varteliais“. Tai rodo, kad bėgant metams lietuviai iš kaimo žmonių tampa miesto, dvarų kultūros žmonėmis.